

PASĂREA ALKONOST – SIMBOL ȘI MIT LA RUȘII LIPOVENI

Ala Movileanu*

ALKONOST BIRD – SYBMOL AND MYTH AT LIPPOVAN RUSSIANS

Rezumat. *Articolul este o scurtă descriere al unui mit popular din mitologia slavă, Alkonost – pasărea raiului. Alkonost se întâlnește frecvent în legendele medievale bizantine și ruse, ca fiind pasărea raiului; jumătate femeie, jumătate pasăre, aducătoare de noroc. Legenda păsării Alkonost a fost adusă, de peste mări și țări, de către negustori și repede a prins rădăcini pe pământul vechii Rusii. Simbolul păsării Alkonost este des întâlnit în letopisețele ruse, iar reprezentările ilustrate ale acestei făpturi pe cărțile-manuscris, pe bijuteriile Rusiei Kievene, în sculptura bisericilor din piatră albă din Kiev, Vladimir și Suzdal.*

Această pasăre de poveste a devenit cunoscută în literatura rusă veche a secolului XIV, iar în secolele XVI-XVII este prezentă în dicționarele alfabetice. Foarte răspândite sunt și desenele executate pe suport de hârtie de calitate inferioară („lubocinîe cartinî”). În România tablouri cu reprezentarea păsării Alkonost erau rar întâlnite în casele rușilor lipoveni din Dobrogea, dar un exemplar de o execuție artistică impecabilă se poate admira de către publicul vizitator în unitatea muzeală Jurilovca, aflată în Muzeul Național al Satului din București.

Cuvinte cheie: *Alkonost, pasărea raiului, mit, simbolistică, starover, muzeul satului.*

Abstract. *The article is a brief description of a popular myth from the Slavic mythology, Alkonost - heaven's bird. Alkonost is frequently found in medieval Byzantine and Russian legends as the bird of heaven; half woman, half bird, bearer of luck. The legend of Alkonost bird was brought from across the seas by merchants and quickly took root in the land of ancient Russia. The Alkonost bird symbol is common in Russian*

* Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, ala_mov@yahoo.com

chronicles and depictions of this creature is found in the manuscript-books, on the jewelry of Kievan Russia, in the sculptures of white stone churches of Kiev, Vladimir and Suzdal.

This fairy tale bird became known in ancient Russian literature of the fourteenth century, and in the sixteenth and seventeenth centuries it is found in alphabetical dictionaries. Very common are also the drawings made on paper of lower quality ("lubocinîe cartinî"). In Romania paintings representing the Alkonost bird were rarely found in Lippovan Russian homes in Dobrogea, and a copy of an impeccable artistic execution can be admired by the visitors of the Jurilovca museum unit, located in the National Village Museum in Bucharest.

Keywords: *Alkonost, heaven's bird, myth, symbolism, Starover, Village Museum.*

În timp ce reorganizăm interiorul gospodăriei Jurilovca, după incendiul din Muzeul Satului¹, ținând cont de rânduiala casei la comunitatea rușilor staroveri și de criteriile elaborate de Gheorghe Focșa, am constatat că unul dintre cele 12 tablouri ce înfrumusețau pereții, ilustrând ocupația principală a lipovenilor pe meleagurile dobrogene, pescuitul, avea pictură pe ambele părți. Am analizat în grabă ciudata reprezentare și cum timpul mă zorea, inaugurarea oficială bătând la ușă, ne-am mulțumit să îi fixăm pe latura îngustă un alt inel de susținere și am etalat, pentru încântarea ochiului, „un mister” ce urma să fie descifrat ulterior.

Fiind mereu în miezul unor activități ce nu suportau amânare, subiectul care ne-a suscitat interesul, stătea cuminte într-un colț de creier, ca un grăunte ce nu a fost primit încă în seva pământului, pentru a încolți și a da roade. Iată că după ani de zile (nu vom spune numărul lor) a sosit timpul să coborâm de pe perete, pentru studiu, pictura scorojită de vreme, cu un colț rupt și culori ce pălesc pe unele porțiuni, cu rama care a suportat și ea stricăciuni.

În mijlocul spațiului pictural cu chenar roșu, delimitat cu negru și auriu, pe fond albastru, este redată în toată splendoarea o făptură de basm; are chip frumos de femeie, iar de la brâu în jos este pasăre, iar mâinile, pe care le are ocupate; în stânga ține un sul desfășurat, iar în cealaltă un

¹ Incendiul din 20 februarie, 2002.

buchet de flori, acestea sunt dublate de aripi ample. Este un simbol sau fantezie? Alegorie sau metaforă, mijloace de expresie umane?

În partea superioară cu litere roșii, scrise caligrafic, citim clar: “Птица Алконост” – pasărea Alkonost². E pasăre, dar de ce are cap de femeie? De ce este încoronată și, mai ales, de ce este pictată cu aureolă, așa cum sunt sfinții? Ce blasfemie! Coadă, redată cu pene multicolore, e de păun, ca în poveștile ruse cu Pasărea Jar din grădina fermecată.

„Pasărea înger”, este o răsturnare de semne și cu siguranță trebuie să aibă rădăcini în miturile antice, ca o pecete existențială a unei gândiri simbolice. Și aceasta cu atât mai mult cu cât fiecare persoană umană, se zice că, are un înger păzitor.

Înarmați cu răbdare am purces pe drumul sinuos, dar plin de satisfacții al cunoașterii și am avut bucuria să descoperim un univers mitologic frumos dar controversat. Pictura „ascunsă” s-a dovedit a fi o emblemă a unui simbol preluat și îmbogățit cu noi sensuri, un element definitoriu pentru înțelegerea spiritului credinciosului, care nu a renunțat la principiile religioase deprinse în familie pentru a îmbrățișa reforma patriarhului Nikon, intrând în conflict cu autoritățile laice și religioase ale timpului, dar care a păstrat și un element de reprezentare mitică existent înainte de creștinare.

Vom relata câteva exemple de semne, de alegorii, metafore și simboluri, în care miturile pot fi confundate fără o discriminare atentă a sensului și caracteristicilor fiecăruia, exemple atât din domeniul literelor dar și din cel al artelor plastice, pentru a exemplifica apoi și cu câteva mituri cosmogonice din zona mediteraneană, în special iudeo-creștină.

Alkonost (*Alkonst*, *Alkonos* etc.) se întâlnește frecvent în legendele medievale bizantine și ruse³, ca fiind pasărea raiului; jumătate femeie, jumătate pasăre, aducătoare de noroc. În scrierile apocrife și în creația orală, întruchipează melancolia și tristețea. Imaginea păsării Alkonost își are originea în mitologia greacă, ca fiind o fată pe nume Alkione, metamorfozată de zei. Această pasăre de poveste a devenit cunoscută în literatura rusă veche a secolului XIV, iar în secolele XVI-XVII le întâlnim în dicționarele alfabetice. Foarte răspândite sunt și desenele executate pe suport de hârtie de calitate inferioară („lubocinê cartin”). Denumirea și reprezentarea acesteia, în arta rusă, a pătruns pentru prima dată în operele traduse, cu certitudine, fiind rezultatul unei neînțelegeri; la traducerea și transcrierea textului „Shestodneva”

² Vasile cel Mare, 1986, 164.

³ Ionaitus, 2002, 127.

(„Hexaameronul”)⁴ aparținând lui Ioan Exarhul⁵, unde se vorbește despre *zimerodok – alkione*⁶ „care este pasăre marină”, cuvântul *alkion* devenit *alkonost*⁷.

„Alkonost îi încântă cu glasul său dulce pe sfinți, prezicându-le viață veșnică. Alkonost depune ouăle pe malul mării și transportându-le în largul mării o făceau să fie liniștită pentru 7 zile. Cântecele pasării Alkonost este atât de încântător încât cel care îl ascultă uită de toate câte există pe lume”, sau, o altă variantă asemănătoare: „Înfățișarea este a unei femei, corpul însă este de pasăre, iar glasul foarte dulce, ca însăși iubirea. Asculți cu satisfacție cântarea ei și uiți totul pe lume, dar de la ea nu vine răul nimănui, spre deosebire de surata sa, pasărea Sirin. Alkonost depune ouăle la mal, dar nu le clocește, ci le scufundă în adâncul mării. În această perioadă de șapte zile va fi vreme frumoasă, fără vânt, asta până ies puii din ouă”⁸.

Alkonost este redată în picturile ruse jumătate femeie, jumătate pasăre, cu pene multicolore pe aripile ample, cu mâini și cap de om. Capul este de fată, încununat cu coroană și nimb, în interiorul căruia deseori este înghesuită o scurtă inscripție. În mâini ține florile raiului sau un sul desfășurat cu un text inscripționat. În câteva picturi aceste texte pomenesc de râul Eufрат ca fiind locul existenței sale.

Deseori imaginea pictată este însoțită de o scriere în partea inferioară a picturii cu următorul text: „Alkonost se află aproape de rai, deseori se află și pe râul Eufрат. Când glasul i se transformă în cântec, atunci pe ea însăși se uită. Iar cine se va afla pe aproape, acela va uita totul pe lume; atunci conștiința îl părăsește, iar sufletul îi iese din corp”. Se poate compara cu această pasăre în măreție și interpretarea măiestroasă a cântecului, doar o altă pasăre cu numele Sirin.

Legenda pasării Alkonost se aseamănă cu legenda despre pasărea Sirin și chiar deseori o imită. Izvoarele acestor reprezentări trebuie să le căutăm în mitul despre Sirin, susțin unii cercetători ruși. Mitul slav al pasării Alkonost este asemănător cu cel al Greciei Antice, iar originea trebuie căutată în mitul sirenelor. Pe pământ rus va căpăta noi forme și

⁴ Barankova, 1972, 130-143.

⁵ Hexaameronul, cea mai glorioasă operă a Exarhului, este o traducere după Hexaameronul lui Vasile cel Mare, dar nu-l urmează pe acesta în totalitate, ci se mai inspiră și din Grigore de Nazians, Grigore de Nysa, Ioan Hrisostomul, face și referiri la Aristotel.

⁶ Gr. ἄλκυόν.

⁷ Sl. Алконостъ.

⁸ *Mitologie slavă*, 1995, 32.

înțelesuri. Acest exemplu este grăitor și constituie o pagină din enciclopedia păgână a miturilor slave⁹.

Simbolul păsării Alkonost este des întâlnit în letopisețele ruse, iar reprezentările ilustrate ale acestei făpturi pe cărțile-manuscris, pe bijuteriile Rusiei Kievene, în sculptura bisericilor din piatră albă din Kiev, Vladimir și Suzdal. Sirin și Alkonost sunt păsări ale poveștilor și legendelor de pe pământul vechii Rusii, dar cum au pătruns ele în spațiul de cultură rusă? Se pare că aceste făpturi de poveste au avut un dificil și lung drum, înainte de a ajunge în această parte de lume. Pe Marea Neagră și Marea Caspică, pe râul Dnipro și râul Slav (adică Volga), navigau corăbii negustorești cu marfă din India și Persia. Pe apă, sau trase la edec, corăbiile duceau cu sine picturile în toate regiunile Rusiei. Negustorii nu erau pe atunci doar simpli comercianți, care dețineau mărfurile din vest în mâinile lor, erau și buni povestitori, purtători de legende și mituri auzite în țările îndepărtate, pe care le împărtășeau cu dărnicie oamenilor ruși.

Cea mai veche redare a păsării Alkonost s-a găsit printre miniaturile unui lucrări scrise de o importanță deosebită pentru cultura rusă, este vorba de o Evanghelie din anii 1120-1128. Se știe că această Evanghelie a fost elaborată la comanda mănăstirii Sfântului Iurie din vechiul Novgorod. În scrierile secolelor XVI-XVII, Alkonost este redată ca fiind o pasăre măiastră, locuitoare în Iriia – raiul slav.

Pasărea este elementul cel mai răspândit simbol al sufletului și spiritului în lumea antică, păstrându-se și în simbolistica creștină. Ca moștenire a zestrei spirituale, pomul vieții indian este populat de păsări, ce simbolizau sufletele oamenilor. Upanișadele povestesc despre păsările Jivatma și Atma, prima hrănindu-se cu roadele pomului vieții, simbolizează viața spirituală fructuoasă, cealaltă doar se uită la roade, aceasta semnificând duhul absolut în curățenie și înțelepciune¹⁰.

Aceste idei, care tind să exprime adevăruri despre realitate și existență în mentalitățile lumii sau în concepția unor filosofi antici și moderni, nu rămân pure „abstracțiuni”, ci sunt înveșmântate în materie sensibilă, circumscriindu-se astfel funcției literare și plastice. Modalitatea gândirii artistico-literare se situează în opoziție cu logica, căci vizează o cuprindere în profunzime a realității și recurge la domenii consubstanțiale, ca visul, imaginația, mitul.

Zborul păsărilor trebuie pus în legătură cu non-greutatea, cu aerul ca element primordial activ. Dacă apa și pământul sunt materializante,

⁹ Dvorcenko, 2007, 87-89.

¹⁰ Deussen, 1994, 192.

aerul este un simbol al spiritualizării. Simbol primar al lumii, prin asocierea cu aerul, semnul pasăre își adaugă multiple funcții spirituale prin actul transcenderii pe care îl implică. În creația populară, semnul pasăre este evident legat de elementele primordiale; lebăda, pasărea Phoenix, pasărea măiastră, vulturul, devin expresive prin convertirea în infinitul subiectivității creatoare, care regândește lumea în funcție de propria existență.

Omul deține un loc cu totul aparte în structura universului pe care îl locuiește și îl gândește, nu este cu totul supus naturii, adică instinctelor, dar nici nu a intrat definitiv în lumea sacrului. Semnul pasăre devine spațiul simbolic în care se întâlnesc aspirația umană și îngăduința absolutului, topos subordonat înțelegerii creației din perspectivă umană ca transcendere.

Prin analogie vorbind, multe popoare au reprezentat în chipul păsărilor ființele cu conștiință superioară, ființe intermediare între om și Dumnezeu. La triburile americane, vulturul - pasărea tunet - este cel care îl apără și inspiră pe preot. Încă un exemplu este elocvent la tribul indian Garuda din Vișnavit, unde pasărea simbolizează măreția și atotputernicia lui Dumnezeu. În acest sens îngerii au devenit o continuare a cultului păsării.

În Africa, păsările întruchipează puterea vieții și deseori este reprezentată în luptă cu șarpele, ce simbolizează puterea morții și a distrugerii. Același motiv se întâlnește în China Antică, unde e cunoscută lupta berzei cu șarpele.

În cultura rusă, pasărea capătă semnificații deosebite, prin redarea motivului păsării Alkonost ce impune o nouă direcție în poezia, proza și arta rusă, centrată pe refuzul mimetismului și al exclusivității rațiunii în descifrarea sensurilor simbolice.

În Muzeul Național de Istorie de la Moscova există în colecție o operă de artă ce reprezintă pasărea raiului Alkonost, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind executată de un autor necunoscut (cerneală, tempera, hârtie cu filigran 58,5x47,4 cm).

Tablouri, cu acest motiv, executate pentru a fi expuse pe perete s-au efectuat în centrele staroverilor din Guslița (localitate din suburbia Moscovei) unde se întâlnește un *Calendar de perete*, având reprezentat, pe fiecare filă, în afară de dată, zi etc., cerul cu stele, dar și păsările Sirin și Alkonost. Păsările Sirin și Alkonost erau reprezentate și în centrele staroverilor din Regiunea Primorie. Piese de mobilier: lăzi de zestre,

dulapuri, rafturi sculptate și ornamentate, din colecțiile de artă și de etnografie¹¹, au, de asemenea, simbolul păsării Alkonost.

Păsărea raiului se întâlnește des în arta plastică expusă pe pereți, unde Alkonost este asemănătoare păsării Sirin, dar după cum remarcă cercetătoarea rusă O.B. Belova, are o singură caracteristică esențială; întotdeauna se picta cu mâini. Ce cele mai multe ori pasărea-femeie ține în mână un filacter¹² ce relatează răsplata raiului pentru viața cumpătată dusă pe pământ. Alkonost subjugă pe oameni cu glasul său duios, la fel ca pasărea Sirin, și în așa măsură, încât uită de toate. De această pasăre se leagă credința, consemnată în literatura scrisă, că în perioada când clocește ouăle, stând pe ape, marea devine liniștită timp de 7 zile, îmblânzind furtunile.

Panteonul rus al ființelor mitologice ce desemnează păsări este vast. Alte păsări mitologice prezente în scrierile slavilor sunt: Sirin, deja menționată, Gamoion, Finist, Feonix, Pasărea-Fiis, Gabucina, Kuva, Pasărea-Jar (Pasărea de Foc).

În universul literar al poetului Klyuev Nicolai, se întâlnește des simbol păsării cu diverse denumiri. Demn de remarcat că acest poet, care nu este atât de cunoscut cititorului român, s-a născut într-o familie de staroveri, iar poezia sa a fost puternic influențată de tradiția religioasă. Opera poetică a lui Klyuev Nicolai este o pledoarie despre reflectarea gândirii mitologice a poporului rus și cu preponderență a componentelor culturale a credinței staroverilor¹³.

Un poet rus, foarte bine cunoscut, Blok a scris despre pasărea Gomoion, fiind intrigat și inspirat de darul de a prooroci al acestei păsări. Denumirea păsării Gomoion, provine de la cuvântul *gam* – „zgomot”, de aici avem și cuvântul șaman echivalent cu vrăjitor.

Revenind la tabloul din casa Jurilovca, trebuie să concluzionăm că acesta provine din zona centrală a Rusiei și a fost adus cu ei de către rușii-lipoveni stabiliți pe meleagurile noastre. Inscripțiile de pe filacterul tabloului sunt asemănătoare cu celorlalte întâlnite în colecțiile de artă din Federația Rusă, dar totuși mesajul este un pic diferit: „Sfântul finic înflorește la fel ca cedrul...”¹⁴. Fincul sau curmalul este un palmier,

¹¹ Muzeul Rus din Sankt Petersburg.

¹² Bucată de pergament cu versete din Biblie, purtată ca talisman de vechii evrei.

¹³ Klyuev Nicolai (n.1884) provine dintr-o familie de staroveri din Nordul Rusiei.

¹⁴ Fincul sau curmalul (*Phoenix dactilyfera*) este o plantă cu semnificații simbolice: pentru egipteni simboliza fertilitatea, pentru greci triumful, norocul și prosperitatea, pentru latini – onoarea și victoria, iar în tradiția creștină frunzele finicului erau un simbol al păcii, amintind de intrarea lui Iisus Hristos în Ierusalim.

fructele lui fiind considerate un aliment sacru pentru anumite popoare. Cedrul este, de asemenea un arbore sfânt, Biblia un exemplu grăitor în acest sens.

Așadar lumea pământească, fiind intermediară între cea angelică și cea demonică, va fi solicitată de o dublă tendință, una superioară și una inferioară, simbolizându-le în proporții diferite. În consecință, orice atribut sau calitate se regăsește în aspecte negative sau pozitive în orice făptură, care devine astfel un simbol ambivalent al caracterului său. Desigur, sunt făpturi al căror simbol este mai degrabă superior și altele mai degrabă inferior, după gradul de reflectare al lumii angelice sau demonice, dar nu în mod exclusiv. Astfel, păsările simbolizează mai ales lumile angelice, fiind dominate de tendința ascendentă a zborului, în timp ce reptilele sau animalele feroce simbolizează mai ales lumile inferioare.

Înainte de a încheia această scurtă expunere despre pasărea Alkonost – simbol și mit, să subliniem încă odată că, cele relatate, se referă la realitatea tradițională, la sacralitatea ei, ce trebuie redescoperită. Există desigur, în timpurile moderne, multe teorii despre simboluri și mituri, despre originea lor filozofică, psihologică, sociologică ș.a., dar, cu toate acestea, cele mai multe construcții sau obiecte consacrate, care ar putea să fie sprijin în abordarea temei, au dispărut, ori s-au transformat până la nerecunoaștere, rămânând ca vestigii unele „altare”, care au în anumite locuri tendința să devină simple obiecte de muzeu, părăsite de duhul lor, invadate de turiști, ce nici măcar nu mai știu că pășesc pe un „loc sfânt”, pentru că nu le mai cunosc simbolurile.

Bibliografie

Barankova Galina, „Hexameronul Exarhului Ioan Bulgarul”, în *Russkaia reci*, 1972, nr. 5.

Belova Olga Valadislavovna, „Minunata pasăre alkonost”, în *Russkaia reci*, 1993, nr.1

Belova Olga Valadislavovna, *Bestiarul slav. Dicționar de nume și simboluri*, Moscova, 2000.

Belova O., Kvlividze N., *Alkonost, Enciclopedie Pravoslavnică*, vol. II, Editura Centrului științific bisericesc, Moscova, 2000.

Danilov Ilie, *Dicționar de mitologie slavă*, Editura Polirom, Iași, 2007.

Deussen Paul, *Filozofia Upanișadelor*, Traducere Corneliu Sterian, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1994.

Dvorcenko Andrei., „Societatea slavă: alternative și mituri”, în Revista de istorie rusă *Rodina*, 2007, nr. 6.

Ionaitus Olga Borisovna, „Tradiții bizantine în procesul de formare filozofică a culturii Rusiei Kievene”, în *Shcola mîsli*, 2002, nr. 1.

Mitologie slavă. Dicționar enciclopedic, Coordonatori: Petruhina V., Agapkina T., Vinogradova L., Tolstoi L., Editura Ellis Lak, Moscova, 1995.

Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, Partea I, traducere, introducere, note și indicii de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București, 1986.

Fig. 1 Tablou – Pasărea Alkonost din casa Jurilovca (față),
Muzeul Satului.

Fig. 2 Același tablou pictat pe verso.